

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI
VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

O‘ZBEKISTON YOZUVCHILAR UYUSHMASI

ALISHER NAVOIY VA XXI ASR

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari

**TOSHKENT
«MASHHUR-PRESS»
2020**

821.512.133-1 (081)
84. (5ŷ)6
A 33

A 33 ALISHER NAVOIY VA XXI ASR mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari;
/ mas'ul muharrir Shuhrat Sirojiddinov. – Toshkent: «MASHHUR-PRESS», 2020. – 636 b.

ISBN 978-9943-5673-7-5

Mas'ul muharrir:

Shuhrat Sirojiddinov,
filologiya fanlari doktori, professor

Tahrir hay'ati

*Shuhrat Sirojiddinov (O'zbekiston), Sirojiddin Sayyid (O'zbekiston), Ramiz Asker (Ozarbayjon),
Muslihiddin Muhiddinov (O'zbekiston), Abdusalom Abduqodirov (Tojikiston), Ibrohim Haqqulov
(O'zbekiston), Almaz Ulviy (Ozarbayjon), Nurboy Jabborov (O'zbekiston), Badriddin Maqsudov
(Tojikiston), Tanju Seyhan (Turkiya), Aftondil Erkinov (O'zbekiston), Karomat Mullaxo'jayeva
(O'zbekiston), Mark Toutant (Fransiya), Dilnavoz Yusupova (O'zbekiston), Muhammad Ya'qub Qarash
(Afg'oniiston)*

Ushbu to'plamda "Alisher Navoiy va XXI" asr mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjumaniga yuborilgan ilmiy maqolalar jamlangan. To'plamda Alisher Navoiy adabiy-ilmiy merosining mumtoz adabiyotimizdagi o'rni va bugungi ahamiyati, shuningdek, shoir ijodiga bog'liq holda matnshunoslik masalalari, tilshunoslik muammolari haqida so'z yuritiladi. O'zbek navoiyshunosligining bugungi holati va istiqboli borasida muayyan tasavvur berishi uning ahamiyatini belgilaydigan omillardan biridir. Kitob filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistr va bakalavr talabalar hamda keng o'quvchilar ommasiga mo'ljallangan.

Mualliflar qarashlari va asarlar nomlaridagi imlo tahririyat nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin.

ISBN 978-9943-5673-7-5

**THE MINISTRY OF HIGHER AND SECONDARY EDUCATION
OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

**TASHKENT STATE UNIVERSITY OF UZBEK LANGUAGE AND
LITERATURE NAMED AFTER ALISHER NAVOI**

THE WRITERS' UNION OF UZBEKISTAN

The Materials of the International scientific-theoretical conference on the theme

**ALISHER NAVOI
AND THE XXI CENTURY**

Tashkent – 2020

qiladi va birlik sirlarini bilishdan chetga chiqishni anglatadi. Tavhid – solik va Haq o‘rtasida tafovutning yo‘qolishi, ularning birlashishi, solikning Haq tajalliysini o‘zida ko‘ra olishidir.

Bu g‘azalda boshqa hamd g‘azallarda uchramaydigan yangi qahramon – mug‘ obrazi berilgan:

*Chu do‘st lutfig‘a bu barcha bo‘ldi vobasta,
Nedin kerak kishiga vasl naqdidin tardid.
Ketur qadahki, dame o‘zni xush tutay, ey mug‘,
To‘la quyarg‘a emas hojat aylamak ta‘kid* [Навоий, 1990:114].

Ulug‘ shoirning ta‘kidicha, Haq vasliga yetishga ishonmaslik bu iymonsizlikdir. Muallif tasviridagi qahramon o‘zini vasl bog‘ida his qiladi va mug‘dan qadah (may) so‘raydi.

– Mug‘ mazkur g‘azalda Jabroil alayhissalom timsoli sifatida kelgan. Chunki u –Tarkibband – dard-alam va qayg‘u bilan bitilgan marsiyadir. Unda shoirning dunyo va oxirat bilan bog‘liq falsafiy qarashlari o‘z ifodasini topgan. Uni ulug‘ shoirning boshiga tushgan og‘ir judolikdan chekkan cheksiz nolayu faryodi deyish mumkin.

– Tarkibband -marsiyadadunyoning vafosizligi, bebaqoligi, zulmi haqida fikr yuritgan shoir o‘zining pand-nasihatlarini ham asar mag‘ziga singdirib yuboradi.

– Asarda so‘gi, navha, na‘sh, motam, qabr, aza, savdozada kabi qator so‘zlarning qo‘llanishi ham tarkibband mavzusini bo‘rttiribroq ko‘rsatish uchun xizmat qilgan.

– Ma‘lumki, marosim folklorida raqamlar o‘ziga xos g‘oyaviy-poetik vazifani bajaradi. Jumladan, tarkibband – marsiyaning yetti banddan iborat bo‘lishida ham xalqning yetti raqami bilan bog‘liq mifologik qarashlari asos bo‘lgan bo‘lishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Навоий Алишер. Мукаммал асарлар тўплами. XX жилдлик. IV жилд. Фавойид ул-кибар. –Т.: “Фан”, 1989 – 526 б.*
2. *Ўзбек классик шеърляти жанрлари. Ўқитувчи нашириёти. Тошкент, 1979.*

“...SEN ERDING QUYOSH...” (Alisher Navoiyning bir na‘t g‘azali)

YOU WERE SUN (for example praised prophet Navoi’s ghazal)

Abdumurod Tilavov
oshDO‘TAU
(O‘zbekiston)

Abstract

The literal interpretation of pure and hearty senses to the Prophet Muhammad (s.a.v) who is the most perfect man of mankind, the kind person to communities, high-level of moral ethnicity is described in ‘Khamsa’, as well as, Alisher Navoi’s gazals. This article is about Navoi’s literal skill and one na‘t is analyzed that this gazal is not Navoi’s recent publishing books.

Key words: nat, love for Prophet Muhammad (s.a.v), Meroj, ummat, dissatisfaction for Navoi.

Hazrati Navoiy mazkur g‘azalning matlasida Payg‘ambarimiz Muhammad Mustafo sollallohu alayhi va sallamga murojaat qilib aytadilarki, Yo Rasulalloh, Naqqoshi azal, ya‘ni Alloh taolo Sizning jamolingizni shu darajada go‘zal, mukammal, dilbar qilib yaratganki, uni ta‘riflash borasida til bilan ko‘ngil talashib qolayotir:

*Na yanglig‘ ayladi tasvir orazing Naqqosh –
Ki, na‘ting ayg‘ali aylar ko‘ngul til ila talosh.*

Darhaqiqat, Alloh taolo Payg‘ambarimizni yaratilmishlarning eng go‘zali etib yaratdi. Siyrat, ya’ni Ul zotning tashqi ko‘rinishlari, axloq-odoblari mavzuida yozilgan kitoblarda bunga doir ibratli lavhalar bor.

Ulug‘ vatandoshimiz Alixonto‘ra Sog‘uniy hazratlari “Tarixi Muhammadiya” kitoblarining muqaddimasida yozadilar: “Maqtash va ulug‘lashga cheksiz qudratli Alloh loyiqdurkim, Muhammad sollallohu alayhi va sallam nurini xalq etib (yaratib) aning tufaylidin barcha olamni yaratdi. Olamni yaratishdan maqsadi odamni yaratish edi. Muning hikmati ersa, olam xalqiga O‘zini tanitib, amr-nahyini alarga bildirish edi. Shuning uchun insonlar orasida alardan ulug‘ ruhlik, pok zotlik bir guruh kishilar yaratib, O‘zi ila bandalari orasida yalavochlik (payg‘ambarlik) vazifasini alarga topshirdi. Bularning eng avvali hamma insonlarning otasi, Otamiz hazrat Odam Safiyullohdur.

Hammalaridan afzali, eng oxiri xotamul-anbiyo (Payg‘ambarlarning eng so‘nggisi) Payg‘ambarimiz Muhammad Mustafo sollallohu alayhi va sallam erurlar” [Alixonto‘ra Sog‘uniy, 2018:12].

Ushbu mavzudagi tarixiy manbalarda yozilishicha, Rasuli akram o‘rta bo‘ydan novcharoq, gavdali, baquvvat, xushbichim bir inson bo‘lganlar. Terilari yumshoq, vujudlari bug‘doyrang – oq, kipriklari qora va uzun, ko‘zlari qora va kattaroq, ikki qoshlarining orasi ochiq, biroq bir-biriga yaqin. Soqollari qalin va uzun. Katta boshli, hilol qoshli edilar. Peshonalari katta, burunlari tekis, ko‘kraklari keng edi. Qorinlari bilan ko‘kraklari bir tekis edi. Semiz ham, oriq ham emasdilar. Tig‘iz etli edilar. Qadamlari yassi emas, chuqur edi. Ko‘zlari uzoqni ko‘rar, quloqlari uzoqdan ovoz olardi. Og‘izlari o‘rtachadan kattaroq bo‘lib, tishlari zich joylashgan edi. Yelkalari etli, yelka suyaklari enli edi.

Xullas, boshqa payg‘ambarlar kabi a‘zolari sog‘lom va mukammal edi. Go‘zal yuzli va go‘zal vujudli edilar. Tishlari inju kabi porlar, gapirayotganda go‘yo tishlaridan nur sochilar, kulayotganlarida og‘izlari bir latif chaqmoq kabi ziyo taratib ochilar edi. Bunday komil vasflarga ega Zotning ta‘rifini bayon etish uchun ko‘ngil va tilning talashib – tortishishi tabiiydir.

Biroq Hazrat Navoiy bu bayt orqali o‘quvchining diqqatini na‘tning sababchisi bo‘lmish Muhammad alayhissalomning botiniy orazlariga – yuksak axloqlariga qaratmoqdalar. Zero, bu haqiqat ilohiy Kalomda Naqqoshi Azal – Alloh taolo tomonidan ham eslatilgan: “(Ey Rasulim!) Albatta, sizulug‘ xulq sohibidirsiz” [Qalam surasi, 4-oyat].

Payg‘ambarimiz atrofida gilarga cheksiz hurmat-ehtiroimli edilar. Shu qadar dona-dona gapirardilarki, eshitayotganlar u zotning so‘zlarini yodlay olardi.

Viqorli va mutavoze bo‘lganlar. Qo‘pol emasdilar. Ochiq yuzli, shirin so‘zli bo‘lganlar. Hech kimga yomon so‘z so‘zlamaganlar, hech kimga qo‘pol muomala qilmaganlar. Sahobalardan hazrat Anas quyidagilarni e‘tirof etadi: “O‘n yil Rasuli akramning xizmatlarida bo‘ldim. Menga bir marta bo‘lsin “Uf!” deganlarini eshitmadim”.

Hazrati Alisher Navoiyning hayotlari, axloqlariga nazar solsak, ana shu nabaviy axloqdan ulgu – namuna olganlari, Qur‘oni karimdagi: “(Ey mo‘minlar), sizlar uchun – Alloh va oxirat kunidan umidvor bo‘lgan hamda Allohni ko‘p yod qilgan kishilar uchun Allohning payg‘ambarida (imon-e‘tiqod va xulq-atvorida) go‘zal namuna bordir” [“Azhob” surasi, 21-oyat mazmuni] ilohiy tavsiyaga ixlos bilan amal qilganlari ayon bo‘ladi. Xondamirning “Makorimul-axloq” asarida fikrimizni tasdiqlovchi misollar, ibratli voqealar bor.

*Ko‘yungda o‘lsa supurgi mijax tong ermaskim,
Yo‘lingda shahpar ila Jabroil edi farrosh.*

Ey Allohning Rasuli, Sizning yo‘llaringizni kiprigim bilan supursam, hech ajablanarli emas, chunki Jabroil alayhissalomdek ulug‘ farishta yo‘lingizni supurib yurar edi.

Ma‘lumki, Jabroil alayhissalom Allohning buyruq va qaytariqlarini yigirma uch yil davomida Payg‘ambarimizga yetkazish bilan vazifalantirilgan, boshqa bir ifoda bilan Alloh va Uning rasuli o‘rtasida elchilik qilgan farishta edi. Payg‘ambarimizdagi yuksak odob-axloq, ayniqsa, sabr-matonatlariga Jabroil alayhissalom bevosita guvoh; eng og‘ir damlarda Ul zotga hamdam, hamdard bo‘ldi. “Tarixi Muhammadiy”da o‘qiymiz: “Rasulullohga payg‘ambarlik vahiyi kelgandin so‘ngra o‘n uch yil Makka shahrida turib, xalqni dinga da‘vat qildilar. Shu muddat ichida Quraysh kofirlari qancha qatim mo‘jizalar ko‘rgan, Qur‘on oyatlarini eshitgan bo‘lsalar ham, yana imon keltirmadilar. Bu qanog‘ ulug‘ nasibadurki, Rasulullohning Qur‘on qiroatini bir yo‘lgina eshitgan jinlar bu davlatga yetdilar. Va ham shu safardin (Payg‘ambarimiz toshbo‘ron qilingan Toif safari nazarda tutilmoqda – A.T.) qaytishlarida Jabroil alayhissalom Malakul jibol, ya’ni tamom tog‘larning ustida turgan ulug‘ bir farishta bilan kelib, dedilar:

– Ey Muhammad, Alloh taolo bizni sening farmoningga yubordi. Sening buyrug‘ing bilan ish qilgani keldik. Agar tilar ersang, senga qarshilik ko‘rsatgan ikki shahar ustiga ikki tog‘ni tashlagaymiz.

Anda Rasululloh shu duoni o‘qidilar:

“Allohumma ihdi qavmiy fainnahum laa ya‘lamuun”.

Ma‘nosi: “Ey Bori Xudoyo! O‘zing bu xalqni to‘g‘ri yo‘lga solgin, alarga balo yubormagil, Senga qarshilik qilgan bo‘lsalar, bilmaslikdan qildilar (Ularning gunohlarini kechirgaysan)”.

Rasulullohdin bu javobni eshitganlaridin so‘ngra Jabroil alayhissalom:

– Ey Muhammad, seni Xudoyi taolo Qur‘onda “Roufur – rahim” deb atamish edi. Ya‘ni “rahmdil”, “yumshoq ko‘ngil”. Endi senda bu sifatlarning borligini ko‘rdik, Allohning chin suygan Habibi emishsan, – deb Rasulullohga rahmatlar aytib, yondilar” [Ko‘rsatilgan manba. – B. 90-91].

Bunday yuksak axloq sohibi, sabr namunasi bo‘lgan Zotga Jabroil farishtaning farrosh bo‘lmog‘i, Navoiy kipriklarini supurgi qilib Ul zot yurgan yo‘llarni supurmoqqa orzumandligi ajablanarli emas.

*Qamar yuzi yorug‘ o‘ldi yuzung shuoyidin,
Ul oqshomiki maloik erdi sanga yo‘ldosh.*

Farishta Senga yo‘ldosh – hamroh bo‘lgan kechasi qamar – oy Sening yuzingdan taralgan nur tufayli yanada yorishib ketdi.

Bu va g‘azalning keyingi ikki bayti Islom tarixidagi Me‘roj hodisasi bilan bog‘liq bo‘lgani, bu hodisaning mazmun-mohiyatidan xabardor bo‘lmay mazkur baytning mazmun-mohiyatini anglash mushkulligini inobatga olib ayrim izoh va ma‘lumotlarni keltirish maqsadga muvofiqdir.

Rasuli akram hayotlarining eng xavotirli, og‘ir davrini o‘tkazayotgan kunlarning birida Isro va Me‘roj hodisasi ro‘y berdi.

Payg‘ambarimiz sollallohu alayhi va sallamning darajalari yuksaldi. Eng oliy maqomga yetishdilar.

Qur‘oni karimda Isro bunday bildirilgandir: “(Alloh) bir kecha O‘z bandasi (Muhammad sollallohu alayhi va sallam)ni – unga oyat-mo‘jizalarimizdan ko‘rsatish uchun (Makkadagi) Masjidul Haromdan (Quddusdagi) Masjidul Aqsoga sayr qildirgan (barcha aybu nuqsondan) pok Zotdir. Darhaqiqat, U eshitguvchi, ko‘rguvchi Zotdir” (Isro surasi, 1-oyat mazmuni).

Muarrix Javdat Posho bunday deb yozadi: “Rasululloh sollallohu alayhi va sallam bu olami shuhudning (koinotning) tashqarisiga chiqarildilar. Oldin u kishiga bir necha ilohiy haqiqatlar ko‘rsatildi. Haq taoloning kalomini eshitdilar. O‘sha kechaning o‘zidayoq uylariga qaytdilar. Ertasiga bu hodisani odamlarga so‘zlab berdilar” [Payg‘ambarimiz va Islom dini, 2016, 146].

Qalb ko‘zi qorayganlar bu hodisani eshitib, hayratga tushishdi. Ba‘zilari Rasuli akramga Masjidul Aqso to‘g‘risida savollar berishdi. To‘g‘ri javob olganlari holda yana Payg‘ambarimizga ishonishni istashmadi.

Keyingi baytda Masjidul Aqsoda ana shu safar davomida yuz bergan muhim bir voqeaga ishora qilinadi:

*Payambar ahlig‘a Aqsodakim imom o‘lding,
Alar kavokib erdilar, Sen erding quyosh.*

Ya‘ni Quddusdagi Masjidul Aqsoda muqaddimin – avval o‘tgan payg‘ambarlarga imom bo‘lib namoz o‘qingiz. Namozda imom bo‘lganingizda go‘yoki Siz quyosh edingiz, Sizga ergashib namoz o‘qigan payg‘ambarlar esa yulduzlar kabi edilar.

Muhaddislar rivoyat qilishlaricha, Payg‘ambarmiz sollallohu alayhi va sallam xufton namozidan so‘ng ammalari Umni Xoni‘ binti Abu Tolibning uyida uxlab yotganlarida Isro, ya‘ni kechaning bir qismida sayr qilish; yuqoriga ko‘tarilish hodisasi boshlandi. O‘sha kechasi Baytul Maqdisga Buroq nomli hayvonga minib bordilar. So‘ngra u yerdagi katta xarsangtosh ustida turganlarida Me‘rojga ko‘tariladilar. Hozirda o‘sha tosh ustiga qubba – gumbaz qurilgan, suvratlari dumaloq bino shaklida butun dunyoga tarqatilgan. Ko‘pchilik, bilmasdan, uni Masjidul Aqso deb tushunadilar.

“Tafsiri Hilol”dagi quyidagi iqtibos Hazrat Navoiy baytidagi lavhaning haqiqatligini yana bir bor tasdiqlaydi:

“Payg‘ambarimiz sollallohu alayhi va sallam har osmonda bir Payg‘ambar va ko‘plab farishtalar ila ko‘rishdilar. Shuningdek, jannat va jahannamning holini ko‘rdilar. Sidratul Muntahoga o‘tib, Allohning

malakut olamida ko'pgina ajoyibotlarni ko'rdilar. O'shanda besh vaqt namoz farz qilindi. So'ngra ortga qaytdilar. Bo'lgan voqeani boricha Ul zotning o'zlari Ummu Honi'ga aytib berdilar: "Payg'ambarlar to'plandilar, ularga namoz o'qib berdim", dedilar [Tafsiri Hilol, 2006, 398].

*Falaklar uzra chiqib, "ummato" deding yig'lab,
Otingni bosqon izig'a tasadduq o'lsun bosh.*

O'sha kecha Quddusdan osmoni falakka ko'tarilganingizda, yetti osmonning har birida to'xtab, ikki rikatdan namoz o'qib, ummatingizning gunohini Allohdan so'rab, yig'lab duo qilgan edingiz. Yo Rasululloh, otingiz bosgan iziga bu boshimiz tasadduq bo'lsin.

Hazrat Navoiy ushbu baytning birinchi misrasida Payg'ambarimiz alayhissalomning biz ummatlariga naqadar mehribon zot bo'lganlari, ummatlari g'amida yig'lab qayg'urganliklarini eslatmoqdalar.

Sahih rivoyatlarda Me'roj kechasida aslida bir kunda ellik vaqt namoz farz qilingani, Payg'ambar alayhissalom, bu ummatlariga og'irlik qilishini aytgach, pirovardida, besh vaqtga keltirilgani naql etiladi.

Hatto vafotlaridan oldin aytgan "Vado' xutba"larida bu vasflari yanada yaqqol namoyon bo'ladi:

"Ey insonlar! So'zlarimni diqqat bilan eshiting. Bilmayman, balki bu yildan keyin siz bilan bu yerda yana birga bo'lolmasman.

As'hobim! Hushingizni yig'ib oling! Bilingizki, ertaga Allohga yo'liqasiz. Bugungi har turli hol va xatti-harakatlaringizdan muhaqqaq so'roqqa tutilasiz. Zinhor – bazinhor mendan keyin eski zalolatlariga qaytib, bir-biringizni o'ldirmang!

Ey Allohning qullari! Allohdan qo'rqishingizni, Unga itoat etishingizni vasiyat qilaman..."

Bu muborak nasihat va vasiyatlarga bashariyat naqadar muhtoj! Balki Ul zot yig'ilarining boisi o'zlaridan keyin ummatlarining bu nasihat va vasiyatlariga beparvoliklari, buning natijasidagi noxush oqibatlarini bilganlarimikin?!

"Otingni bosqon izig'a tasadduq o'lsun bosh".

Buroq – arabcha "yarqiroq" ma'nosida bo'lib, "barq" so'zidan olingan. Rivoyat qilishlaricha, Buroq Muhammad alayhissalomni Ka'ba oldida kelib kutib turgan, avvaliga u sarkashlik qilgan, Jabroil alayhissalomning da'vatidan so'ng bo'ysungan. Buroq boshqa payg'ambarlarga, jumladan, Ibrohim alayhissalom va Dovud alayhissalomga ham xizmat qilgan. Buroq goh ot, goho xachir shaklida, oq rangli, bo'yni cho'ziq, quloqlari uzun, oyoqlarida qanoti bo'lgan deb ta'riflangan.

Xorijdagi ilmiy safarlarimiz davomida bir ustozning ma'ruzasida ushbu satrlarni yozib olgan edik:

*Keltirdilar Buroqni:
"Mingin! – dedi ey Muhammad!"
"Minolmam, ey Jabroil,
Ummatim minmaguncha".*

*Keltirdilar jannatni –
"Kirgin, – dedilar, Ey Muhammad!"
"Kirmayman, ey Jabroil,
Ummatim kirmaguncha".*

"Tasadduq bo'lish" – fido bo'lish, xullas, sevgi, sadoqatni ifodalovchi tushuncha. Hazrat Navoiy ham Rasulullohga bo'lgan samimiy sevgi, sadoqatlarini "Otingni bosqon iziga tasadduq o'lsun bosh" deya izhor qilmoqdalar.

Xalqimizning mashhur, sevikli shoirlaridan biri Kattaxo'ja o'g'li Haziniy quyidagi satrlarini yozar ekanlar, hazrat Navoiydan ilhomlangan bo'lsalar ne ajab:

*Nazar sol osiy ummatga, tasadduq, yo Rasululloh,
Hamisha kori g'aflatga, tasadduq, yo Rasululloh,
Mani boshlang hidoyatga, tasadduq, yo Rasululloh,
Soling daryoyi rahmatga, tasadduq, yo Rasululloh...*

*Lahaddan bosh ko'targanda hama vo hasrato derlar,
Qiyomat shiddatidinkim hama vovaylato derlar,
Hama ummatlaring yig'lab, yana yo Mustafod derlar,
Qolur ummat xijolatga, tasadduq, yo Rasululloh.
[Haziniy. Tasadduq, yo Rasululloh! 1992, 33].*

*Bu johu saltanatim Sanga berdi Xudo,
Hijozu, g'ayri Hijoz ichra yo'q Sanga o'xshosh.*

Deyilmoqchiki, Alloh taolo Sizga shunday martaba berganki, Makkada ham, undan boshqa joyda, xullas, yer yuzida Sizga teng keladigan inson topilmaydi.

Alloh taolo Hadisi Qudsiyda Payg'ambarimizga qarata: "Sizni yaratmaganimda butun olamni, yeru osmonlarni yaratmagan bo'lur edim", deya marhamat qilgan.

Shu ta'rifning o'ziyoq Payg'ambarimizning Alloh nazdidagi maqom – martabalari, darajalari, ehtiromlarini ko'rsatmoqda.

Alloh taolo marhamat qiladiki: "Albatta, Alloh va Uning farishtalari Payg'ambarga salavot ayturlar (U zotni maqto'v va iltifot ila yod eturlar). Ey iymon keltirganlar! Sizlar ham u zotga salotu salom yo'llanglar!" [Азхоб, 56]

Ulug' vatandoshimiz Faqih Abul-Lays Samarqandiy, shuningdek, mashhur olim va mufasssirlar Ismoil Haqqiy Bursaviy, Elmalili Qozi Bayzoviylarning ta'kidlashlaricha, salavot Allohdan bo'lsa, bandalariga rahmat, mag'firat va ne'matdir; farishtalardan bo'lsa, istig'forlari va xizmatlari bilan ul zotga izzat-ikrom ko'rsatmoqdir, ummatlaridan bo'lsa, duo va e'zozlashdir [Абу Ийсо Мухаммад ат-Термизий. Шамоили Мухаммадийя. 2015, 292].

Xalqimiz orasida ancha mashhur va keng tarqalgan "Mavludi sharif"da shunday satrlar bor:

*Barcha payg'ambarlarni Tangrim nomi birlan chorladi,
"Yo Nabiy!" deb chorladi sizni Xudo, xush keldingiz!*

Jobir ibn Abdulloh roziyallohu anhnung xabar berishicha, Nabiiyi akram janobimiz sollallohu alayhi va sallam bir kuni bunday dedilar:

"Mendan avval hech kimsaga berilmagan besh narsa menga ehson etildi:

1. Bir oylik yo'ldan dushmanlarimning diliga qo'rquv solish fazilati berildi.
  2. Butun yer yuzi menga namozgoh qilib berildi. Shuning uchun ummatimdan biriga namoz vaqti kirsa, darhol o'sha joyda namozini o'qib olsin.
  3. O'ljalarga menga halol qilindi. Holbuki, mendan oldin hech kimga halol qilinmagan edi.
  4. Menga shafolat haqqi berildi.
  5. Mendan avval har bir nabiy o'z qavmiga yuborilgan bo'lsa, men barcha insoniyatga yuborildim"
- [Бухорий. Таяммум, 1].

Hazrat Navoiy Rasuli akram vasflaridagi yuqoridagi baytda ana shu "johu saltanat"larni nazarda tutgan bo'lsalar ajab emas.

*Hamisha yig'lar erdilarki, avji Kibriyog'a boqib,
Ki, ya'ni ummat uchun ko'zlaridin oqizib yosh.*

"Avji Kibriyo" – Ulug' dargoh, Alloh taoloning huzurida turib ummatlari uchun, uning g'amida, ummatning najoti uchun tinmay yig'lar edilar.

Ba'zi rivoyatlarda aytilishicha, Rasuli akram umrlarining oxirgi damlarida Oyisha onamizning oldilarida pichirlaganlar. Oyisha onamiz roziyallohu anho quloqlarini tutganlarida "Ummatim, ummatim...", der emishlar.

*Belig'a bog'ladi mahkam qanoat asbobin,
Muhammad, ochlig'idin voqif o'lmasin deb tosh.*

Ushbu baytda Rasululloh sollallohu alayhi va sallam janobimizning qanoatda ham benazir zot ekanliklariga ishora bor. Xo'sh, bu yerdagi "tosh" tashbehmi yoxud badiiy tasvir vositasimi? Yo'q, bu o'rinda Ul zot hayotlaridan yana bir hayotiy haqiqatning badiiy tasviri bor.

Siyrat kitoblarida yozilishicha, Rasululloh sollallohu alayhi va sallamning hujralarida bir yapaloq tosh bo'lardi. Ba'zan och qolib, muborak qorinlari ichiga tortib ketganda, shu toshni qorinlariga bog'lab olar ekanlar. Bu, birinchidan, vujudning tik turishiga yordam bersa, ikkinchidan, odamlar ochligimdan boxabar bo'lmasinlar degan maqsadda qilinardi.

Rasuli akram bir necha kechani ovqatsiz o'tkazar edilar. Necha kunlar mo'rilaridan tutun chiqmas, uylarida chiroq yonmasdi. Butun oilalari faqat xurmo va suv bilan kun kechirgan vaqtlari ham bo'lgan. Hazrati Oyisha deydilar: "Payg'ambarimiz vafot etganlarida uyimizda yeyishga bir miqdor sulidan bo'lak hech narsa yo'q edi" ["Муснади Ибн Ҳанбал", 919].

Rasuli akram: "Bir musofir uchun bu dunyoda bu qadar ashyo yetarlidir", – der edilar.

Holbuki, davlatning xazinasini Rasul akramning amrlarida edi. Buning ustiga xohlasalar, u zotni sahobalarning boylari hamma narsa bilan beminnat ta'minlab turishlari mumkin edi.

Alisher Navoiy baytining ma'naviy-ma'rifiy ahamiyatini anglashimizda quyidagi tarixiy lavha ham yordam beradi.

Hazrat Umar roziyallohu anhu Rasul akramning uylariga ziyoratga borib, bunday degan edi: "Rasuli akramning sirtlarida bir ehromlari bor edi. Bir tomonda yalang'och bir sadr, ustida teridan bir to'shak, bir burchakda bir hovuch suli, bir teri, bo'sh bir suv tulumini ko'rdim. Bu ahvolni ko'rib yig'lab yubordim. Rasul akram sababini so'radilar:

– Ustida yotganingiz bo'ya vujudingizda iz qoldiribdi. Butun molingiz shu uy ichida. Qaysar va Kisrolar (Rum va Fors podshohlari) dunyoning butun zavqlarini surganlari holda siz Allohning payg'ambari shunday bir oddiy hayot kechirmoqdasiz! – dedim.

– Ey Xattob o'g'li! Sen bu dunyo ularniki, oxirat ne'mati bizniki bo'lishni istamaysanmi? – deb marhamat qildilar" (Ha, bu "belig'a qanoat asbobin bog'lagan" suyukli Payg'ambarimizning ibratli kalomlari, DUNYO haqidagi xulosalari, ayni paytda mol-dunyo muhabbati qalb ko'zini qoraytirganlarga ogohnomalaridir. Bu nabaviy xulosa Hazrat Navoiyning mana bu baytlariga hamohangday tuyuladi:

*Dahr sudidin tama' uzkim, ziyoni besh emas,
Umrni tutgil g'animatkim, zamoni besh emas.
Uy bino aylab ajabtur elni mihmon aylamak,
Ulki bu uy ichra besh kun mihmoni besh emas.*

Ya'ni bu dunyo foydasi (orzu-havaslaridan) umidingni uzginki, ziyoni kam emas (Bundan senga foyda bor). Umrni g'animat bilginki, u juda uzoq (abadiy) emas. Uy bino qilib xalqni mehmon qilganga ajablanaman. Negaki, o'zi ham mehmon, ham ko'p turmaydi (Besh kunlik dunyo).

Abu Talha roziyallohu anhu naql qiladi: "Rasuli Mujtabo janobimizga ochlikdan shikoyat qildik va qorinlarimizni ochib ko'rsatdik. Hamma qorniga bir tosh bog'lagan edi. Rasululloh ham muborak qorinlarini ochdilar. Qarasak, Ul zot ikki tosh bog'lab olgan ekanlar" [Имом Термизий. Зухд, 39].

Bir kuni qizlari Fotima roziyallohu anho pishirgan cho'rak – parchasini Rasul muhtaramga keltirgan edi. Ul zot so'radilar:

– Bu nima?

– Otajon, cho'rak pishirgandim. Sizga olib kelmay yegim kelmadi, – dedilar Fotima onamiz.

– Uch kundan beri otangning og'ziga kiradigan ilk luqma mana shu bo'ladi, – dedilar Rasul akram [Ибн Саъд, 400; Ҳайсамий, 312].

Payg'ambarimiz sollallohu alayhi va sallam taomni suyangan holda yeyishdan qaytarganlar, bu taomlanish odobiga xilof ekani aytilgan. Biroq Hazrati Anas ibn Molik roziyallohu anhudan rivoyat qilingan hadisda: "Bir kun janob Rasululloh sollallohu alayhi va sallamning huzurlariga xurmo keltirildi. Janobni men ko'rdimki, ochlikdan zaif paydo bo'lganligidan, orqaga suyangan hollarida xurmodan yeb turgan edilar", deyiladi.

Vatandoshimiz Abu Iyso Muhammad at-Termiziy ushbu xos holatga oydinlik kiritib aytadilarki, yuqorida suyanib turib taom yeyish ma'n qilingan edi. Bu hadisga ko'ra, o'zlari suyangan holda tanovul qilganlar. Buning sababi ochlikdan paydo bo'lgan zaiflik edi.

Hazrat Navoiyning yuqoridagi baytlari va bu mazmundagi boshqa satrlari tarkidunyochilikka, dunyodan batamom yuz o'girishga targ'ib emas, balki "Dunyoni ko'r, sayr qil, ichiga kir, ammo ehtiyot bo'l: dunyo sening ichingga kirmasin" (Muhammad Nurulloh Saydo al-Jazariy – Naqshbandiy) demoqdir.

*Navoiy o'ldi ko'yungda bu dog' muxlikidin,
Ul oyni suhbatini topqon ersam erdi kosh.*

Hazrat Navoiy g'azal so'ngida o'z orzu-armonlarini bayon qilib aytadilarki, qalbmida Rasulullohga bo'lgan muhabbat shu darajada kuchliki, halok bo'lish – o'lib qolish ehtimolim bor.

Qani edi, Rasulullohning saodatli zamonlarida tug'ilgan bo'lib, Ul zotning suhbatlaridan bahramand saodatli bandalardan bo'lganimda edi...

Mazkur g'azal Hazrat Alisher Navoiyning Payg'ambarimizga bo'lgan samimiy, pokiza sevgi-muhabbatlarini yuksak badiiy mahorat bilan tasvirlash barobarida Islom tarixi, xususan, Payg'ambarimiz tarixining ham bilimdoni ekanini namoyon etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алихонтўра Сoғуний. *Тарихи Муҳаммадий*. – Тошкент: "Movarounnahr", 2018.
2. Абу Ййсо Муҳаммад ат-Термизий. *Шамоили Муҳаммадийя. Наирга тайёрловчи: Мирзо Кенжабек*. – Тошкент: *Sharq*, 2015.
3. *Ибн Саъд*. 1-жилд, 400 б.
4. *Муснади Ибн Ҳанбал*. *Асри Саодат*. 2-жилд, 919 б.
5. *Муслим*. "Асри Саодат", 2-жилд. 920 б.
6. *Профессор Муҳаммад Зако Кўнрапа*. *Пайгамбаримиз ва Ислom тарихи*. – Тошкент: *Шарқ НМАК*, 2016.
7. *Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф*. *Тафсири Ҳилол*. 3-жуз. – Тошкент: *Шарқ*, 2006.
8. *Ҳазиний*. *Тасаддуқ, ё Расулulloҳ! Наирга тайёрловчи, лугат ва изоҳлар муаллифи: А.Мадаминов*. – Тошкент: *Ёзувчи*, 1992.
9. *Ҳайсамий*. *X жилд*, 312 бет.

ALISHER NAVOIY SHE'RIYATIDA FASLLAR OBRAZINING METAFORIK MA'NOLARI

METAPHORIC MEANINGS OF SEASONS' CONCEPTION IN ALISHER NAVOI'S POETRY

**Dilrabo QUVVATOVA,
Zarnigor SOHIBOVA**
BuxDU
(O'zbekiston)

Abstract

The topic of seasons form is typical literary system in Uzbek classical poetry. Particularly, one can observe how the conceptions of spring, autumn and winter have accepted symbolic– imaginative meanings in harmony with human's life in Alisher Navoi's fards and gazals. The poet's verses concerning seasons have been analyzed and their metaphoric meaning shave been revealed.

Key words: "Khazoniy ul-maoniy", fard, gazal, symbolicness, emotional experience, lyric hero metaphore, spring, autumn, winter, parallelism.